

ЗҮҮН ХОЙТ АЗИЙН ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ХАМТЫН АЖИЛЛАГААНД МОНГОЛЫН ОРОЛЦОО

(үргэлжлэл, түрүүч нь өмнөх дугаарт)

Х.Дашдондов*

4. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Өмнөд Солонгосын газар нутгийн 65,4%-ийг ойт болон уулархаг газар эзэлдэг учир мал аж ахуй, газар тариалан эрхлэх орчин хязгаарлагдмал юм. Тариалангийн газар 19530 хавтгай дөрвөлжин км байгаа бөгөөд бэлчээрийн хувьд бүүр ч бага, ердөө 800 хавтгай дөрвөлжин км талбай эзэлдэг. Байгаль, газар зүйн ийм нөхцөлөөс хамаарч хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл ихээхэн онцлогтой. Тухайлбал:

1. Өмнөд Солонгосын ХАА-д жижиг хэмжээний фермерийн аж ахуй зонхилон хөгжсөн. 1990-ээд оны байдлаар фермерийн аж ахуй 1702307 байсан бөгөөд нэг аж ахуйд дунджаар 3,5 хүн, 122,8 га тариалах талбай, үүнээс 78,4 га нь цагаан будааных, 44,4 га нь хуурай талбай ногдож байв.

2. ХАА-н үйлдвэрлэлд орчин үеийн техник технологи амжилттай нэвтрүүлж, үйлдвэрлэлийн интенсив аргыг гүнзгийрүүлснээр хөдөлмөрийн бүтээмж өндөр хэмжээнд хүрчээ. Хэрэв 1975 онд эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын 42,8 нь хөдөө аж ахуйд ажиллаж байсан бол үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлсэний дунд 1990-ээд онд 23,6 % болж бараг 2 дахин буурчээ. 1990 оны байдлаар ХАА дахь хөдөлмөрийн бүтээмж 3615 ам. доллар болсон нь Азийн орнуудын дотор харьцангуй өндөр үзүүлэлт юм. /Сингапур, Япон, Тайваны дараа/.

3. Хүн амын хүнсний гол бүтээгдэхүүн болох цагаан будааны үйлдвэрлэлийг түлхүү хөгжүүлэх бодлого барьж газар, үйлдвэрлэлийн хэрэгслийн дийлэнх хэсгийг түүнд зориулснаар дотоодын хэрэгцээг хүрэлцээтэй хэмжээгээр хангадаг болжээ. 1990-ээд оны эхний байдлаар тариалах талбай нийтдээ 2090,9 мян.га байгаагаас 1335,2 мянган га-д цагаан будаа тариалж 5,4 сая тн

* Х.Дашдондов - ОУСХ-ийн тэргүүлэх ажилтан, доктор, профессор

ургац авчээ. Энэ нь тус улсын нэг хүнд 120 орчим кг цагаан будаа ногдож байна гэсэн үг. 1 га-гаас дунджаар 6,1 тонн ургац авч байна.

Харин улаан буудай зэрэг үр тарианы ургамал бага хэмжээтэй тариалдаг учир дотоодын хэрэгцээг хангахын тулд ХАА-н зарим бүтээгдэхүүн, түүхий эдийг гаднаас худалдан авч байна. 1990-ээд оны эхээр арвай, улаан буудай зэрэг үр тариа нийлээд 340,2 мянган тн-ыг /үүний дотор улаан буудай 551 тн/ хурааж авсан бөгөөд гадаадаас улаан буудай авахад 543,7 сая ам.доллар зарцуулж байжээ.

Харин төмс, хүнсний ногоо, жимсгэний хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээр бүрэн хангаж байна. Тухайлбал, жилд 791,7 мянган тн. төмс, 2758,7 тн. байцаа, 542,0 мян.тн. алим, 556,4 мян.тн. апельсин тус тус хураан авч байна.

4.Өмнөд Солонгосын байгаль, газар зүйн болон бусад шалтгааны улмаас малын тоо толгой цөөн юм. 1990-ээд оны эхний байдлаар үхэр 2,2 сая, үүнээс саалийн үнээ 495,8 мянга байсан бөгөөд 1 үнээнээс жилд дунджаар 6059 литр сүү сааж байв. Мөн 5,5 мянган адуу, 3,4 мянган хонь, 346,4 мянган ямаа, 5 сая гаруй гахайтай байв. Харин малын махны дутууг загас агнуур үлэмж хэмжээгээр нөхөж байдаг. Жилд 2,9 сая тн. загас агнаж боловсруулан хэрэглэдэг. Загасан бүтээгдэхүүнээр дотоодын хэрэгцээг хангаад зогсохгүй бас гадаадад их хэмжээгээр экспортолж байна. 1990-ээд оны дундуур жилд 666,3 сая ам. долларын шинэхэн болон хөлдөөсөн загас экспортолжээ. Гэхдээ далайн загас агнуурын нөхцөл нилээд хүндэрч байгаагаас 1990 оноос хойш загасан бүтээгдэхүүний үнэ өсөх хандлага ажиглагдах болов. Харин ХАА-н бүтээгдэхүүний үнэ харьцангуй бага /15,9%/ өсөв.

Ийнхүү Өмнөд Солонгосын ХАА богино хугацаанд хурдан хөгжиж, зохистой бүтцийн өөрчлөлт хийсний үр дүнд хүн амын хүнсний хангамж сайжирчээ.

Тухайлбал, нэг хүнд ногдох калори 1961-63 онд хоногт 1965 ккал байсан бол 1988-1990 онд 2826 ккал болж, Ази болон дэлхийн дундаж үзүүлэлтээс давжээ. Гэхдээ нэг хүнд ногдох мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний калори, уураг, өөх тос харьцангуй бага юм. Тухайлбал, нэг хүнд ногдох мал аж ахуйн гаралтай калорийн дэлхийн дундаж, хоногт 424 ккал байхад Өмнөд Солонгосынх 374 ккал байна. Иймд мал аж ахуйн гаралтай

бүтээгдэхүүн, юуны өмнө махны импортыг нэмэгдүүлэх замаар хүнсний рационаыг сайжруулах шаардлага гарч байна.

Өмнөд Солонгосын ХАА-н бүтээгдэхүүний өсөлтийг хүн амын өсөлттэй харьцуулж үзвэл дараах байдал харагдаж байна. 1980 онд тус улсын хүн ам 38124,0 мянга байсан бол 1991 онд 43161,0 мян. болж ХАА-н бүтээгдэхүүний жилийн дундаж өсөлт их хэлбэлзэлтэй болж 13,2 % өсчээ. Хүн ам жилд дунджаар 0,85-0,86% өсч байна. Мөн хугацаанд ХАА-н бүтээгдэхүүний жилийн дундаж өсөлт их хэлбэлзэлтэй байв. 1980-83 онд жилийн дундаж 1,3-2,9% байсан бол 1990-91 онд 6,3-6,5% байв. Ялангуяа мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ ихээхэн өссөн юм. 1991 оныг 1980 онтой харьцуулбал 77,2 % өсчээ. Түүнээс хойш 2000 он хүртэлх хугацаанд аажмаар нэмэгдсээр байна.

Гэвч нэг хүнд ногдох ХАА-н бүтээгдэхүүний хэмжээ 1989 он хүртэл бараг нэг хэмжээнд байсан бол 1989 оноос хойш буурах хандлагатай болов.

Өмнөд Солонгосын ХАА богино хугацаанд их амжилт олсон хэдий ч цаашид түүний бүтцийг боловсронгуй болгож, улам эрчимжүүлэх бодит шаардлага гарч байна. Үүнд:

1. Үйлдвэржих үйл явц хурдсаж байгаатай холбогдуулж, одоо ХАА-г шинэчлэх явдал зайлшгүй болж байна.

2. Гадаад худалдаа улам бүр либералчлагдаж, эдийн засаг нээлттэй болохын хирээр ХАА-н үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварыг хангах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Эдүгээ Өмнөд Солонгосын ХАА-н фермерүүдийн 20-30% нь ядуувтар гэж тооцогдож байгаа бөгөөд тэдгээрийг өөд татах, ингэснээрээ нийт ХАА-н үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх явдал нэн чухал болжээ. Ер нь ХАА-н фермерүүдийн ашиг орлогыг хотын хүн амын орлоготой ойртуулахын тулд ХАА-н үйлдвэрлэлийн бүтцийг шинэчлэх шаардлагатай болжээ.

4. Хүн амын хүнсний хангамжийг найдвартай болгох, үүний тулд ХАА-н үйлдвэрлэлийн үр ашгийг үлэмж дээшлүүлэх явдал чухал болж байна. Энэ бүх шаардлагын улмаас Өмнөд Солонгосын ХАА-г өөрчлөн шинэчлэх урт хугацааны программ боловсруулан хэрэгжүүлж байна. Засгийн газар нь нэн чухал хэд хэдэн зорилтыг хэрэгжүүлэхэд гол анхаарлаа төвлөрүүлж байгаа ажээ. Тухайлбал:

1. Фермерийн аж ахуйн тоог цөөрүүлж, 2000 онд 1,2 сая болгож томсгох арга хэмжээ авснаар ХАА-н нэгжүүдийн бүтцийг

шинэчлэж үйлдвэрлэлийн үйл явцыг эрчимжүүлэх нөхцлийг хангажээ.

2. ХАА-н бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг бүс нутгаар дагнуулж хөгжүүлэх, механикжуулах сонирхол, эрэлт, хэрэгцээг нэмэгдүүлэх чиглэл барьж байна.

3. Хөдөө нутгийг улам бүр үйлдвэржүүлж, ХАА-аж үйлдвэрийн үйлдвэрлэлийг зохистой хослуулах нь үйлдвэрлийг эрчимжүүлэх чухал арга гэж үзэж байна.

4. ХАА-д хамгийн сүүлийн үеийн технологи нэвтрүүлж, тухайлбал, генийн инженерчлэлийг хөгжүүлснээр үйлдвэрлэл, хөдөлмөрийн бүтээмж, хурдан өсөж бүтээгдэхүүний гарц мэдэгдэхүйц өсөх ажээ.

5. Хөдөөгийн зам тээвэр, холбоог хөгжүүлэхийн тулд фермерүүдэд хөнгөлөлттэй зээл олгох, мэдээллийн систем байгуулах, усжуулалтын систем барих зэрэгт үзүүлэх дэмжлэгийг өргөтгөх ажээ.

6. Газар зохион байгуулалтыг сайжруулахын тулд газрын банк байгуулах, фермерүүдэд газраа томсгоход нь зориулж зээл, санхүүгийн тусламж үзүүлэх юм.

7. Цагаан будаа зэрэг хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүнээр дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангаж байх бодлогыг үргэлжлүүлэхийн зэрэгцээ капитал, технологи илүү ихээр шаарддаг хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ, цэцэрлэгийн аж ахуйг дагнан хөгжүүлж, гадаадын үйлдвэрлэгчидтэй өрсөлдөж чадахуйц хэмжээнд хүргэх зорилт тавьж байна.

Эцэст нь дүгнэхэд Өмнөд Солонгосын ХАА-н шинэчлэлийн бодлого нь бараа таваар үйлдвэрлэхэд чиглэсэн ХАА-н бодлогыг хүн рүүгээ хандсан бодлого болгон хувиргаж, түүнийгээ амжилттай хэрэгжүүлэх орчин үеийн арга хэлбэрийг ашиглахад чиглэгдэж байна.

5. Монгол улс

Монгол орон бол амьтныг гэрийн болгож эхэлсэн эрт дээр үеэс эхлэн мал, ургамлыг арчлан үржүүлэх технологийг байгаль-цаг уурын онцлогт тохируулан чадамгай эзэмшсэн гэж эрдэмтэд үздэг юм. Тийм ч учраас одоо хүртэл бэлчээрийг сэлгүүлэн ашиглах замаар мал аж ахуйг ердийн аргаар үржүүлэн үйлдвэрлэл явуулж, ашиг шимийг нь ашигладаг сайхан туршлагатай болсон юм. Тэгээд ч мал аж ахуйг зонхилсон хөдөө аж ахуй нь монголын эдийн засгийн үндсэн гол салбарын нэг нь болдог. Монголын

хөдөө аж ахуй нь мал аж ахуй ба газар тариалангийн үндсэн хоёр салбараас бүрдэнэ. Харин гахай, шувуу, ангийн аж ахуйг туслах чанараар эрхэлдэг. Одоо Монголын хөдөө нутагт бүх хүн амын 45% нь амьдардаг. Материаллаг үйлдвэрлэлийн салбарт ажиллаж байгаа хүний бараг тал хувь нь ХАА –д ажилладаг.

Үндэсний орлогын үйлдвэрлэлд ХАА 30 %-ыг эзлэж байна. Гадаадад гаргаж байгаа экспортод ХАА бүтээгдэхүүн 45 орчим хувь байдаг ба хэрэв үүн дээр ХАА –н гаралтай аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүнийг нэмбэл 60% эзлэж байна. ХАА-н бүтээгдэхүүний 70-75% нь МАА-гаас, 25-30 % нь газар тариалангаас ордог. 1990 он хүртэл 255 нэгдэл, 73 сангийн аж ахуй, 26 нэгдэл дундын үйлдвэр, хоршоолол эдгээр бүгд 354 үйлдвэрлэлийн газарт ХАА төвлөрч байлаа. Түүнээс хойших хугацаанд улс, хоршооллын өмч хувьчлагдаж одоо 1250 нэгдэл, компани, пүүс, хувиараа эрхлэх аж ахуй, 200,0 мянга гаруй хувийн аж ахуйд ХАА үйлдвэрлэл төвлөрч байна. Одоо Монгол улс нэг хүнд оногдох малын тоогоор дэлхийд дээгүүр ордог цөөн улсын тоонд орж байна. Сүүлийн 5 жилийн дунджаар бүх малын тоо /гахай, буга, шувуу орохгүйгээр/ 31,3 сая байна.

Үүнээс хонь 14,2 сая, ямаа 10,2 сая, үхэр 3,6 сая, адуу 2,9 сая, тэмээ 0,4 сая байгаагаас хээлтэгч 13,0 сая байна. Жилд 10,0 сая орчим төл байжуулдаг. Эдгээр 5 төрлийн малын дотор таваарлаг чанараараа хонь, үхэр сүрэг голлож мах, ноосны чиглэлээр үрждэг. Иймээс мах, махан бүтээгдэхүүн ХАА-н нийт бүтээгдэхүүний 70%-ыг эзэлдэг юм. Жилд 1 хүн амд дунджаар 120-150 кг мах үйлдвэрлэж байна.

Хонь, үхэр нь МАА-н бүтээгдэхүүний 70 %, ямаа, адуу, тэмээ 30%-ыг эзэлнэ. Тэмээ, ямаа голлож экспортын ач холбогдол бүхий ноос, ноолуур өгдөг. Адуу бол өндөр элчлэг мах өгөхийн хамт анагаах чанаратай сүү-айраг өгдгөөрөө онцлогтой.

Одоо Монгол улс мах, ноос, ноолуур, арьс шир, ноосон ба савхин эдлэл, хивс, нэхий эдлэл, тарвага , үслэг ангийн арьс зэрэг зүйлийг ихээхэн хэмжээгээр экспортлож байна.

Монголын малын ашиг шим бусад орныхтой зэрэгцүүлэхэд бага боловч чанарлаг, экологийн маш цэвэр бөгөөд хямд бүтээгдэхүүн өгдгөөрөө онцлогтой. Тухайлбал, нэг үнээнээс 1000 хүрэхгүй литр сүү саадаг ч гэсэн тослогийн хувьд европын 3000-4000 литр сүү өгдөг үнээний сүүнээс үйлдвэрлэдэг маслыг авахтай

тэнцүү ашиг шим өгнө. Жишээлбэл, сарлагийн сүүний тослог нь 12-14% байдаг юм. Мах нь ч гэсэн амт чанарын давуу талтай. Энэ нь байгалийн шимт ургамлыг бэлчээрээр иддэгтэй холбоотой. Ноос үс нь ч гэсэн мяндаслаг ноолуур ихтэй учир суналт сайтай байдаг нь цаг уурын эрс тэс улиралтай холбоотой юм.

Монголд ангийн ба бугын цөөвтөр аж ахуй бий. ОХУ-тай хил залгадаг Хөвсгөл аймагт цаа бугын хэд хэдэн компани байдаг. Зэрлэг үслэг амьтан элбэгтэй. Жишээлбэл жилд 1,5 сая орчим тарвага болон чоно, үнэг, хярс зэрэг үслэг ангийн арьс бэлтгэж экспортлох бололцоотой.

Монгол улсад 60-аад оноос эхлэн атар газар эзэмшиж газар тариаланг биеэ даасан ХАА-н салбар болгож гурил, хүнсний ногоо, төмс, малын тэжээлийн хэрэгцээг бүрэн хангаад, ургацтай зарим жилд экспортод гаргадаг байв.

Одоо тариалангийн эргэлтэнд 0,6 сая га газар ашиглаж жилд 300,0 мян.тн.үр тариа /80-85% нь улаан буудай/ хурааж авдаг. Сүүлийн 30-40 жилийн дунджаар жилд нэг хүнд 340-410 кг үр тариа, 80-100 кг төмс, ногоо үйлдвэрлэдэг байв. Газар тариалангийн ажил үндсэндээ механикжсан болно. Харин сүүлийн 30-аад жилд газрын хөрсний ердийнх нь үржил шимийг ашиглах зорилгоор химийн элдэв бордоо хэрэглэхгүй байгаа учир га-гийн ургац бусад оронтой зэрэгцүүлэхэд харьцангуй бага байдаг. Ургацын хэмжээ хэдийгээр ийм бага ч гэсэн чанарын үзүүлдэлт сайн бөгөөд химижээгүй, экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн байдгаараа хүний эрүүл мэндэд аятай нөлөө үзүүлдэг онцлогтой. Цаашид ХАА-н бүтээгдэхүүнийг нэмэгдүүлэх өргөн боломжтой. Үүнд:

1. Монголын бүх нутаг нь 156,6 сая га гэвэл түүний 89,7% буюу 140 сая га нь малын бэлчээр, хадланд тохиромжтой талбай байдаг. Эдгээр талбайн өвс ургамал нь тэжээлэрхэг чанараар сайн учир малын тоо толгойг нилээд өсгөх бүрэн боломжтой. Харин одоо бэлчээрт ашиглаж болох нилээд талбай, ялангуяа урд талын говь нутгаар усны хангамж хүрэлцээгүй учир ашиглагдаагүй сул газар их байдаг. Гэтэл тэрхүү говь нутагт монгол орны хөрсөн доорх усны 70% нь хадгалагдаж байгаа юм. Монголын эрдэмтдийн тооцолсноор зөвхөн байгалийн бэлчээрийн тэжээлийн нөөцийг бүрэн ашигласнаар малын тоог одоо байгаагаас нилээд хэмжээгээр нэмэгдүүлэх боломжтойг тодорхойлсон байдаг. Хэрэв ингэж чадвал мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн,

ноос ноолуур, арьс ширний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж экспортын хэмжээг эрс өсгөх боломжтой.

2.Одоо манай улс ХАА-н зориулалттай эдэлбэр газрынхаа зөвхөн 0,5%-ийг тариаланд ашиглаж байна. Цаашид газар тариаланг ч нилээд хөгжүүлж, бүтээгдэхүүнийг нь боловсруулан экспортлох, малын тэжээл бэлтгэж хэрэглэн МАА бүтээгдэхүүнийг ч нэмэгдүүлэх их чадавхитай.

Мөн түүнчлэн одоогийн байдлаар хөрөнгө санхүүгийн бололцоогүйгээс зам тээвэр, харилцаа холбоогоор хангагдаагүй учир мал аж ахуй, газар тариаланд ашиглаж болохуйц үржил шимт газрын маш их нөөц ашиглагдаагүй онгон зэлүүд хадгалагдаж байна. Иймээс дэд бүтцийг хөгжүүлэхэд монголын хөгжлийн программаар онцгой анхаарал тавьж байна.

Харин зүүн хойд Азийн орнуудын хамтын ажиллагааг зохих ёсоор хөгжүүлбэл монголын ХАА бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээг асар их нэмэгдүүлэх бололцоо нөөц байна.

6. БНАСАУ

БНАСАУ-ын нийт нутгийн 20 % нь ХАА-н эдэлбэр газар болно. Түүний 16% нь газар тариалангийн үйлдвэрлэлд ашиглагддаг юм. Одоо ХАА-н салбарт 3 сая хүн ажиллаж байна. Газар зүйн нөхцөл нь ерөнхийдээ уулархаг, чулуулаг хөрстэй учир тариалангийн талбай ихээхэн дутагдалтайн дээр тариалангийн талбайн 1/3 гаруй хувь нь усны үерт автагддагаас ХАА-н салбарыг хөгжүүлэх газрын нөөц боломжоор хязгаарлагдмал юм. Хэдийгээр нөхцөл байдал ийм ч гэсэн ХАА-н үйлдвэрлэлийн бүтцэд газар тариалан давамгайлж, ХАА-н нийт бүтээгдэхүүний 75% -ыг үйлдвэрлэдэг болно. Дунджаар 1 хүн амд 0,12 га боловсруулсан талбай ногдоно.

Газар зүйн онцлог нөхцөл байдлаас болж усалгаатай талбайн хэмжээ харьцангуй их юм. Ийм ч учраас газар тариаланд голлох байрыг тутарга тариалж байгаагаас илэрхий юм. Тутарганы дараагаар эрдэнэ шиш тариалалтаараа хоёрт ордог байна. Түүнээс гадна улаан буудай, овьёос, шош, сорго, арвай тариалдаг. Бүх талбайн 12%-д нь шар буурцаг тариална. Төмс, хүнсний ногоог 270 мянган га талбайд, жимс жимсгэнийг 400 мянган га талбайд тариалж байна.

Газрын бололцоо муугаас шалтгаалан тамхи, жөвөн, маалинга,

тосны ургамлуудын тариалалт хязгаарлагдмал, бага хэмжээтэй. Харин Касоны районд ургуулдаг "хүн орхойдой" нь солонгосын экспортод чухал ач холбогдолтой байдаг. Сүүлийн жилүүдэд хүнсний ногоо, цэцэрлэгийн болон шувууны аж ахуйнууд хурдан явцтай хөгжиж байна. Харин торгоны аж ахуй нь нийт ХАА-н үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүний дөнгөж 3%-ийг эзэлдэг ажээ. Торгоны талбай нь 50 мянган га-д байна. ХАА-н үндсэн бүтээгдэхүүний нэг-үр тариаг 1980-аад оны дундуур үед 10 сая тн хурааж байсан бол 1990 оны дундуур 15 сая тн хураажээ. Одоо үр тарианд тутарга 56,6%-ыг эзлэж байна. ХАА-н гол таримал болсон цагаан будаа, эрдэнэ шишийн 1 чонбын /0,99 га/ дундаж ургац нь 76 ба 65 центнер болно.

Ойрын ирээдүйд 300 мянган га газрыг Шар тэнгисийн эрэг хөвөө, арлуудаас ашиглах боломжтой болгох, уулын налуу, энгэрүүдийг шатлаж 200 мянган га газрыг эзэмших программыг хэрэгжүүлэх ажил эрчимтэй явагдаж байна.

Тус улсын ХАА-д МАА харьцангуй сул хөгжсөн юм. ХАА-н нийт бүтээгдэхүүний 20% -ийг мал аж ахуй нийлүүлдэг. Нийт үхрийн тоо 1 сая, түүнээс 10% нь сүүний чиглэлийн үхэр байдаг. Харин 2,3 сая гахай, 545,0 мян. толгой хонь, ямаа нь хүн амын махны хэрэгцээг хангахад цөөн боловч чухал ач холбогдолтой. Гэвч ХАА нь нийт эдийн засагтаа голлох салбарын үүрэг гүйцэтгэдэггүй, зөвхөн дотоодынхоо хэрэгцээг хангах зорилгод чиглэгдэж үндэсний орлогын 20%-ийг эзлэж байна.

Аж ахуйн хэлбэрийн хувьд хөдөө аж ахуй нь хоршоологдсон. 1954 оноос эхлэн 7,4 мянган хоршооллыг байгуулж, 219,0 мянган тариачдын өрх гэрийг хамруулжээ. 1964 оноос эхлэн ХАА-д улсын хөрөнгө оруулалтыг ихэсгэж аж ахуйнуудыг санхүүжүүлдэг туршлагатай болжээ. Цаашид Зүүн Хойд Азийн хамтын ажиллагааны хүрээнд хамрагдан ажиллавал БНАСАУ-д асар их бололцоо байна.

ДӨРӨВ. ЗҮҮН ХОЙТ АЗИЙН ХАА-н ХАМТЫН АЖИЛЛАГАА

Зүүн хойд Ази нь маш өргөн удам газар нутгийг хамарч байгаа учир энэ бүс нутгийн улсуудын зарим нь МАА-г хөгжүүлэх боломжтой байхад зарим нь газар тариалан эрхлэх боломжтой

байдаг. Түүгээр ч барахгүй өсгөж, үржүүлж байгаа малын төрөл, үүлдэр угсаа, үйлдвэрлэлийн чиглэл, ургамлын нэр төрөл, сорт, ургац, эрхлэх арга технологи нь харилцан адилгүй байгаа ба хүн амын өсөлт хэрэгцээ, хэрэглээний өнөөгийн түвшин өөр өөр байгаа юм. Үүнээс үндэслэн орнуудын газар нутгийн байршилт, байгаль цаг уурын нөхцөл, хүн амын аж ахуй эрхэлдэг дадал заншил, ажиллах хүчний нөөц, зам тээвэр, холбоо харилцааны хөгжлийг тив бүс нутгийн хүрээнд харилцан ашигтай хамтран ажиллах зарчимд тулгуурлавал хүн амын өсөлтийн хурдсаас ХААҮ-ийн бүтээгдэхүүний өсөлтийн хурдсыг түрүүлэнгүй хөгжүүлж, хүнсний ба ХАА-н гаралтай аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүнээр хангах боломжтойг улс орон тус бүрээр хийсэн судалгаа харуулж байна.

ЗХА-ийн орнуудын ХААҮ-ийн төрөлжилт, хоршилтыг зөв хослуулан улс орнууд үйлдвэрлэлийн дараах чиглэлийг барьж хамтран ажиллах нь ирээдүйтэй болно. Үүнд:

1.ЗХА-ийн бүс нутгийн нэг хүнд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хүнсний хэрэглээний бүтэц нь илчлэг /калорийность/ уураг, тослог, нүүрс усны харьцаа зохистой байх шаардлагатай юм. Орчин үеийн физиологи, биологийн шинжлэх ухааны үндэслэл, бүс нутгийн хүнсний нөөц бололцооны судалгааны дүнд тулгуурлан тооцоход ЗХА-ийн орнуудад 3000 нэгж ккал илчлэгтэй байх нь зохимжтой. Энэ нь одоогийн хэрэглээний дэлхийн дундаж түвшингээс 303 нэгж ккал буюу 11,2%, Азийнхаас 506 нэгж буюу 20,3-иар дээгүүр түвшинд байх юм. Энэхүү элчлэгийн 40%, уургийн 60%, тослогийн 80-85 % нь мал, амьтны гаралтай элчлэг /Калор/ нь 424 ккал, Азид 374 ккал байгаа юм. ЗХА-ийн хамтын ажиллагаанд эдгээрийг тооцохын хамт Европ, Азийн зарим орнуудын эрдэм шинжилгээний байгууллагууд, ялангуяа Дундад Ази, монголын физиологи-биологийн эрдэм шинжилгээний байгууллагуудаас гаргасан зөвлөмжөөр баримжаалан ЗХА-ийн хамтын ажиллагаанд оролцогч орнуудын нэг хүн амын жилийн хэрэглээний зохистой дундаж нормыг дараах байдлаар байх нь зохимжтой гэдэг саналыг монголын эрдэмтэд дэвшүүлж байна. Үүнд:

1.Мах, махан бүтээгдэхүүн	60-75 кг
2.Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн	270-300 кг
3.Загас, загасан бүтээгдэхүүн	5-15 кг
4.Өндөг	180-365 ш
5.Гурил, гурилан бүтээгдэхүүн	100-120 кг
6.Будаа	30-80 кг
7.Ногоо, төмс	110-130 кг
8.Жимс, жимсгэнэ	50-120 кг
9.Сахар	30-40 кг
10.Ургамлын тос	5-15 кг
Элчлэг /калорийность/	2900-3300

Гэвч хүн амын хэрэглээ нь улс тус бүрийн онцлогоос болж харилцан адилгүй байх нь зүйн хэрэг. Жишээлбэл, Монгол хүн хүнсэндээ үхэр, хонь, ямааны мах, сүү ахиу хэрэглэдэг байхад Солонгос, Япон, Хятад хүн цагаан будаа, жимс жимсгэнэ, гахай, шувууны мах, загас илүү хэрэглэж заншсан байдал халгалагдана. Гагцхүү хүний организмын физиологийн хөгжлийн хэвийн шаардлагаас үндэслэж дэлхийн олон улсуудын хэрэглээний нийтлэг түвшинд ойролцоогоор уг нормыг баримжаалж байна. Хэрэв ирээдүйд ийм түвшинд хүргэнэ гэвэл үүнийг хангахын тулд Хятадын зүүн хойд район, ОХУ-ын Алс Дорнодын район, Монголд малыг махны чиглэлээр төрөлжүүлэн, эрхлэж, ирээдүйд ЗХА-ийн импортоор авах бүтээгдэхүүний 60 орчим хувийг эндээс үйлдвэрлэхийн хамт ЗХА-ийн хамтын ажиллагаанд оролцогч Япон, БНСУ, БНАСАУ-д дутагдах хэмжээний бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэх боломжтой. Мөн ЗХА-ийн орнуудын савхин ба нэхий эдлэл, нэхмэл, сүлжмэлийн үйлдвэрийг арьс шир, ноос, ноолуур зэрэг түүхий эдээр хангахын тулд дээр дурьдсан мал аж ахуйн төрөлжсөн үйлдвэрлэл эрхлэх 3 улс 70 орчим хувийг хангах ба үлдэх 30%-иа өөрсдөө хангах боломжийг бүрдүүлэх болно.

Япон, БНСУ, БНАСАУ нь ОХУ-ын Алс Дорнодын район, Хятадын хойд район, Монголын хүн амын хүнсний хэрэглээнд шаардагдах уураг, органик хүчил, ургамлын гаралтай витамин, тослогоор хангах чиглэлийг баримтлан ургамлын аж ахуй, жимс, жимсгэний үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэн эрхэлнэ. Түүнчлэн Япон, БНСУ, БНАСАУ, Хятадын зүүн хойд район Монгол, ОХУ-ын алс дорнодын районыг цагаан будаагаар хангах боломжтой.

3.Хятадын зүүн хойд район, ОХУ-ын алс дорнодын район, монгол улс нь улаан буудай, арвай, буурцагт ургамлаар Япон, БНАСАУ, БНСУ-д уг бүтээгдэхүүний импортын 60-80%-ийг хангах боломжтой.

4.ЗХА-ийн хэрэгцээт загас, загасан бүтээгдэхүүнээр ОХУ-ын Алс Дорнодын район, Япон, БНСУ, БНАСАУ, Хятадын зарим муж оролцон хангах болно.

5.Бүс нутагт малын үүлдэр угсааг сайжруулах, ургамлын нутагшсан сортын үрээр хангах асуудлыг оролцогч улсууд өөрсдийн боломжоор хамтран шийдвэрлэнэ. Тухайлбал, цагаан будааны үрээр Япон, БНСУ байхад улаан буудайны үрээр Монгол, Хятадын зүүн хойд район, ОХУ-ын алс дорнодын район байх жишээтэй.

6.Мал аж ахуй голлон эрхлэх улсын бэлчээр нутгийг усжуулах, хадлан өвс, таримал тэжээлээр хангахад ба мөн газар тариаланд шаардагдах техникээр хангах асуудлыг бүс нутгийн цаг уур, газрын хөрс, аж ахуй эрхлэх системийн онцлогт тохируулан Монголд хэрэглэгдэхийг ОХУ-ын Алс Дорнодын районоос өндөр хүчин чадалтай техникээр, Хятадын хойд районыг Хятадын районы өөрийнх нь жижиг оворын техникээр, бусад улсууд өөрсдийнхээ техникээр хангахаар төрөлжүүлэх саналтай байна.Харин говь нутгийг усжуулах асуудлыг БНСУ, БНАСАУ дагнан ажиллавал зүгээр байна.

7.Газар тариаланг фосфор, азот, калийн бордоогоор, малыг идэвхжүүлэгч /стумлятор/ бодис, эм урвалуужаар хангах, генинийн инерчлэлийн асуудлыг Япон, БНСУ, ОХУ-ын Алс Дорнодын район хариуцах нь зохимжтой.

8.ХАА-д мэргэжилтэн, мэргэжилтэй ажиллах хүч шаардагдсан нөхцөлд орнууд харилцан хоёр ба олон талын хамтын ажиллагааны зарчмаар шийдвэрлэж байх нь ашигтай юм.

9.Тус бүс нутгийн ХАА-н дэд бүтэцэд хамааралтай улс тус бүрийн дотоодын ба улс хоорондын зам тээвэр, харилцаа, холбоо, тээврийн хэрэгсэл нь олон талын хамтын ажиллагааны зарчмаар шийдвэрлэгдэн санхүүжигдэж байдаг журмыг баримтлан ажиллана.

10.ЗХА-н бүс нутгийн ХАА-н хамтын ажиллагааны дээрх зорилтуудыг амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд ОХУ-ын Алс Дорнодын район, БНХАУ-ын Зүүн хойд район болон Монгол улсад Япон, Өмнөд Солонгосоос ХАА, хүнсний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх чиглэлээр

хөрөнгө оруулах, хамтын үйлдвэрүүд байлгах шаардлагатай байна. Энэ нь Орос, Хятад, Монголын ХАА-н үйлдвэрийг эрчимжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой төдийгүй, бүс нутгийн ХАА-н салбар дахь хамтын ажиллагааг улам ирээдүйтэй болгож, хүнсний хангамжийг сайжруулах асар их нөөцийг дайчлан ашиглахад эх сурвалж болно.

11.ЗХА-ийн хамтын ажиллагааг хэрэгжүүлэх асуудал нь ганцхүү түүний удирдлага, зохион байгуулалтаас шалтгаална.Ялангуяа ХАА-н үйлдвэрлэл нь амьд организмаар дамжиж, үйлдвэрлэлээ явуулдаг учир ургамлын шинэ сорт, малын шинэ үүлдээр гаргах, нөхөн үйлдвэрлэл хийхэд урт удаан хугацаа, хөрөнгө, хөдөлмөр шаарддаг болохоор ХАА-н салбар дахь бүс нутгийн хамтын ажиллагаа нь судлах, тооцох, хэрэгжүүлэх асуудлыг зохицуулах нэгдсэн төв байгуулахаас ажлаа эхлэх нь зүйтэй юм.Энэхүү төв нь бүс нутгийн орнуудын засгийн газруудад зөвлөлгөө өгч, хамтын ажиллагааг зохицуулах үүрэгтэй, эрх бүхий байх нь зохистой.

Учир нь тус төв ХАА-н хамтын ажиллагаатай холбогдож гадаад худалдааг либералчлах, бүс нутгийн үнийн нэгдсэн бодлого явуулах, ХАА-н чөлөөт бүс, гааль, татвар, зээл түрээсийг зохицуулах зэрэг үйл ажиллагааг удирдахад хамтын ажиллагаанд оролцогч улс орнуудтай шууд харилцах болно.

Энэ бүхнийг хэрэгжүүлснээр урьдчилан тооцоолж байгаагаар бүтээгдэхүүний үнэ гадаадаас импортоор авсан үнэнээс даруй 10 дахин хямдрах боломжтойн дээр хүн амын хүнс, ХАА-н бүтээгдэхүүний хангамж, үйлчилгээ баталгаажин тогтворжих сайхан ирээдүйтэй болно.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

1. Общие социально-экономические перспективы мировой экономики до 2000 года, Нью-Йорк.1992.
2. ООН и проблемы перестройки международных экономических отношений.Нью-Йорк, 1993
3. В.В.Михеев. “В поисках альтернативы-Азиатские модели развития- М., 1990
4. Страны мира.М., 1999
5. Япон, Азийн “Барс” үсрэнгүй хөгжсөн нь” хянан нягталсан профессор Х.Дашдондов.УБ., 1994
6. Монгол улсын эдийн засгийн хөгжлийн үндэсний чадавхи, гадаад орчин.Хянан нягталсан проф.Х.Дашдондов
7. Natural Resources and Environment in Northeast Asia Status and Challenges Tokyo Japan, 1995
8. Iau Sim Yee. “Economic Development and Environment in Northeast Asia”, in Sumio Kuribayashi ed., Rethinking Development Strategy in Northeast Asia, the Sasakawa, Peace Foundation, 1993
OECD, 1999, Renewable Natural Resources